

Олена ПЕТРУШКА

НАКОПИЧУВАЛЬНА СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто основні проблеми та особливості функціонування вітчизняної солідарної системи пенсійного забезпечення. З'ясовано переваги та потенційні ризики запровадження накопичувальної складової державного пенсійного страхування. Обґрунтовано рекомендації щодо поступового запровадження другого рівня пенсійної системи в Україні шляхом трансформації механізму спеціальних пенсійних виплат у додаткові пенсійні виплати за рахунок Накопичувального пенсійного фонду, який формуватимуть на основі внесків працівників та роботодавців.

Ключові слова: соціальний захист населення, державне пенсійне страхування, солідарний та накопичувальний рівні пенсійної системи, Накопичувальний пенсійний фонд.

Алена ПЕТРУШКА

Накопительная система государственного пенсионного страхования: преимущества и риски внедрения в Украине

Рассмотрены основные проблемы и особенности функционирования отечественной солидарной системы пенсионного обеспечения. Определены позитивные свойства и потенциальные риски внедрения накопительной составляющей государственного пенсионного страхования. Обоснованы рекомендации относительно постепенного ввода второго уровня пенсионной системы в Украине путем трансформации механизма специальных пенсионных выплат в дополнительные пенсионные выплаты за счет Накопительного пенсионного фонда, который будет формироваться на основании взносов работников и работодателей.

Ключевые слова: социальная защита населения, государственное пенсионное страхование, солидарный и накопительный уровни пенсионной системы, Накопительный пенсионный фонд.

Olena PETRUSHKA

The accumulative system of state pension insurance: benefits and risks of introducing in Ukraine

The functioning of the national solidary pension system in the conditions of transformational processes had negative impact on social equity to pensioners. Today there is a significant difference in the determination of pension rate for certain categories of citizens, there are many different privileges to get specific types of pensions that contradict insurance principles of state pension insurance. That very crisis of the solidary system of pension insurance is a precondition for the introducing of an obligatory accumulative component of pension insurance in Ukraine.

The purpose of this scientific research is a comprehensive assessment of the main advantages and disadvantages of introducing of the accumulative system of state pension insurance in Ukraine.

The investigation of qualities of the accumulative pension system allows to conclude that it has both positive characteristics and risks to successful its application in the interests of its members. Positive points include: strengthening of the insurance principles in the pension system; increasing of the pension rate for employees; growth of motives to participate in state pension insurance; weakening of the paternalistic mood among people; reducing of fiscal obligations on employers; increasing of the transparency level of the pension system; accumulation of financial resources that can be directed for the investment in the national economy; guarantee of financial stability and balance of the pension system in the long-term prospects. The main disadvantages of introducing of the accumulative component of pension insurance are: risks of reduction of value assets of the accumulative pension system; diversion of financial resources from the solidary system (in the transition period); high dependence of the pension system and welfare of pensioners on the investment climate and state of the economic and financial systems; political risks of using funds of the accumulative system to finance the budget deficit; the risks of misusing of pension savings; the influence of oligarchic structures on the use of resources of the accumulative pension system through corruption schemes; heavy expenses connected with the introducing of the accumulative pension system.

It is advisable to choose a temperate strategy that provides the gradual introducing of the accumulative component of state pension insurance and minimizing of possible risks both in the short-term and in long-term prospects. That's why systematization and planning is very important in the realization of pension reform. It is advisable to test the accumulative system on one of the types of special pensions used in Ukraine. That will help to prevent large-scale risks and, by the example of the accumulative system application, to adjust quickly strategy and tactics of the reformation of the pension system.

Key words: *social protection of population, state pension insurance, solidary and accumulative levels of pension system, Accumulative Pension Fund.*

JEL Classification: H55, J26

Соціально-економічний розвиток суспільних відносин в Україні можливий за умов стабільного соціального захисту населення. Провідне місце у побудові ефективного механізму соціального захисту належить реформуванню системи пенсійного страхування. Метою пенсійної реформи є досягнення соціальної справедливості, яка полягає у відновленні пенсій як виплат, пов'язаних з трудовим вкладом, і встановленні диференційованого підходу у визначенні розміру виплат, залежно від трива-

лості страхового стажу і розміру внесків у Пенсійний фонд України.

Система персоніфікованого пенсійного страхування основним способом подолання фінансової розбалансованості солідарної пенсійної системи та підвищення індивідуальної відповідальності кожного громадянина за власний добробут у майбутньому. Трансформація пенсійної системи у багатоконпонентну структуру є довготривалим та складним процесом, що потребує постійного вивчення й коригування.

Вагомий внесок у розробку проблематики накопичувальної складової державного пенсійного страхування в Україні зробили такі вітчизняні вчені, як: А. Бахмач, Б. Зайчук, О. Коваль, М. Кравченко, Е. Лібанова, М. Ріппа, А. Федоренко, чії наукові здобутки мають значне наукове і практичне значення. Використання теоретичних напрацювань є особливо актуальним під час суспільних перетворень в Україні та в процесі здійснення пенсійної реформи, що і зумовило актуальність, окреслило мету і завдання дослідження.

Отже, метою цього наукового дослідження є комплексна оцінка основних переваг і недоліків запровадження накопичувальної системи державного пенсійного страхування в Україні.

Чи не найскладнішою дилемою концепції розвитку державного пенсійного страхування в умовах проведення пенсійної реформи є вирішення питання його складових. В Україні на законодавчому рівні окреслено перспективи розвитку двох складових державного пенсійного страхування – солідарної та накопичувальної систем.

Функціонування вітчизняної солідарної пенсійної системи в умовах трансформаційних процесів негативно відобразилося на соціальній справедливості серед пенсіонерів. Сьогодні існує значна відмінність у визначенні розмірів пенсій для окремих категорій громадян, чимало різних пільг на одержання спеціальних видів пенсій, що суперечить страховим принципам державного пенсійного страхування. Саме криза солідарної системи пенсійного страхування є передумовою для запровадження обов'язкової накопичувальної складової пенсійного страхування в Україні.

Незважаючи на те, що функціонування накопичувальної системи державного пенсійного страхування було передбачене ще Законом України "Про загальнообов'язкове

державне пенсійне страхування" № 1058-VI від 9 липня 2003 р., з того часу вона так і не була запроваджена. Слід зазначити, що за весь цей час не досягнуто консенсусу як у політичній еліті, так і в суспільстві та наукових колах щодо доцільності запровадження накопичувальної системи державного пенсійного страхування. Також тривають жваві дискусії стосовно часу її запровадження; складу учасників, їхніх прав та обов'язків; схем гарантування накопичених ресурсів; можливих напрямків інвестування коштів.

Дослідження властивостей накопичувальної пенсійної системи дає змогу зробити висновок про те, що їй притаманні як позитивні властивості, так і ризики успішного функціонування в інтересах учасників (табл. 1).

Основними позитивними властивостями накопичувальної системи державного пенсійного страхування є спроможність посилити мотиваційні чинники населення до участі в пенсійному страхуванні. У цій системі наявний набагато тісніший зв'язок між здійсненими внесками й одержаними виплатами, аніж у солідарній пенсійній системі, що дає змогу послабити патерналістські настрої в суспільстві. Крім цього, накопичувальна пенсійна система служить потужним регулятором фінансової системи та ринку інвестиційних ресурсів.

Проте цьому виду пенсійного страхування властиві потужні ризики, особливо в умовах високої волативності фінансових ринків. Причина можливих проблем криється у труднощах інвестування накопичених ресурсів, а саме в умовах обмежених напрямків інвестування, високого рівня корупції в країні, несприятливого інвестиційного клімату, політичної нестабільності тощо. У таких умовах існує висока ймовірність зменшення вартості накопичених активів пенсійної системи внаслідок зниження курсу цінних паперів.

Таблиця 1

Переваги та недоліки накопичувальної системи державного пенсійного страхування*

Позитивні властивості	Потенційні ризики
<ul style="list-style-type: none"> – посилення страхових принципів у пенсійній системі; – збільшення розміру пенсій для працівників; – зростання мотивів для участі населення у державному пенсійному страхуванні; – послаблення патерналістських настроїв серед населення; – зменшення фіскального навантаження на роботодавців; – підвищення рівня прозорості пенсійної системи; – підвищення незалежності пенсійної системи від дії політичних чинників; – акумулювання фінансових ресурсів, які можуть бути спрямовані на інвестування національної економіки; – забезпечення фінансової стійкості й збалансованості пенсійної системи у довготерміновій перспективі; – диверсифікація джерел покриття ризику втрати працездатності у зв'язку зі старістю. 	<ul style="list-style-type: none"> – наявні ризики зменшення вартості активів накопичувальної пенсійної системи; – відволікання фінансових ресурсів від солідарної системи (у перехідний період); – висока залежність пенсійної системи та добробуту пенсіонерів від інвестиційного клімату, а також від стану економічної та фінансової систем; – політичні ризики використання коштів накопичувальної системи для цілей фінансування дефіциту бюджету; – наявні ризики невмілого управління пенсійними накопиченнями; – підвищені видатки на адміністрування накопичувальної пенсійної системи; – вплив олігархічних структур на використання ресурсів накопичувальної пенсійної системи через корупційні схеми; – високі витрати, пов'язані із запровадженням накопичувальної пенсійної системи.

* Складено на основі [1, 51–52; 2, 65–103].

Окрім цього, в історії функціонування державного накопичувального страхування траплялися непоодинокі випадки використання накопичених активів для потреб держави при загостренні фінансової кризи на основі ухвалених політичних рішень. В умовах високого рівня корупції в країні та високого впливу олігархічних структур на управління суспільними фінансами, залишаються значними ризики використання накопичених ресурсів цими структурами завдяки участі в їхньому управлінні. На нашу думку, основні ризики накопичувального пенсійного страхування перебувають за його межами, відповідно, управляти ними виключно інструментами пенсійної системи – неможливо.

Варто зазначити, що запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування передбачає формування Накопичувального фонду. Враховуючи те, що встановлені ставки збору на

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (як складова єдиного соціального внеску) в Україні доволі високі й відсутні передумови для їх подальшого збільшення, єдиним джерелом ресурсів для накопичувальної системи може слугувати лише частина фінансових ресурсів солідарної пенсійної системи або ж кошти бюджету. Саме другий варіант передбачено законодавством України, оскільки до видатків Державного бюджету України належить компенсація дефіциту коштів Пенсійного фонду України для фінансування виплати пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування у зв'язку з перерахуванням страхових внесків до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [3]. За експертними оцінками, величина ресурсів для покриття дефіциту державного пенсійного страхування, пов'язаного із запровадженням накопичувальної системи, зазвичай

перевищує обсяг коштів, необхідний для вирішення фінансових проблем солідарної пенсійної системи. Таким чином, метою запровадження накопичувальної пенсійної системи в жодному разі не може бути вирішення проблеми дефіциту ресурсів державного пенсійного страхування.

Обґрунтованою метою запровадження накопичувальної системи державного пенсійного страхування може бути, на нашу думку, лише досягнення глобальних довготермінових цілей соціального та економічного розвитку країни, але не збалансування бюджету Пенсійного фонду. Не піддаючи сумніву важливість цілей, яких можна досягти завдяки запровадженню накопичувальної системи державного пенсійного страхування, все ж варто зважити на необхідні умови для її успішного функціонування, а також на наявність інших, більш оптимальних у сучасних умовах, варіантів досягнення важливих цілей реформування пенсійної системи.

На сучасному етапі державотворення в Україні спостерігається недобросовісне виконання владними інституціями покладених на них повноважень, що нерідко супроводжується наданням переваги особистим та бізнесовим інтересам над інтересами держави. Відомі економісти вже тривалий період часу роблять висновки про те, що економіці України властиві риси олігополії [4, 249–251]. Джерелом стрімкого збагачення окремих осіб зазвичай є державні ресурси і належність до інститутів влади уповноважених осіб дає змогу ухвалювати рішення щодо управління державними ресурсами. Неспроможність громадянського суспільства ефективно впливати на функціонування публічних інститутів влади дає змогу останнім продовжувати зловживання з державними фінансами.

Модель накопичувальної системи державного пенсійного страхування, згідно з

чинним законодавством, передбачає формування керівних органів Накопичувального фонду органами влади. Так, склад ради Накопичувального фонду, якій належать основні повноваження щодо управління коштами накопичувальної системи, становить 14 осіб, які на пропорційній основі призначаються Президентом України та Верховною Радою України [5]. Зазначимо, що, за результатами соціологічних досліджень, згадані органи влади не користуються високим рівнем підтримки суспільства [6; 7]. Це значно послаблює позитивні властивості накопичувальної системи, спрямовані на посилення мотиваційних чинників участі суспільства у пенсійному страхуванні. Недоліки у функціонуванні владних інституцій нашої держави, схильність до ухвалення вузькопартійних і відверто лобістських рішень у разі функціонування накопичувальної складової державного пенсійного страхування, на нашу думку, спроможне створити проблеми у функціонуванні пенсійної системи не лише нині, а й на майбутнє.

В українських наукових колах сформовано практично однакову позицію стосовно відсутності належних умов для запровадження накопичувальної системи державного пенсійного страхування. Проте позиції вчених щодо перспектив її запровадження відрізняються. Так, прихильники якнайшвидшого запровадження другого рівня пенсійної системи вважають, що не варто займатися пошуком обґрунтування для того, щоб аргументувати недоцільність впровадження другого рівня пенсійної системи, а, на їхню думку, доцільно скрупульозно опрацювати технологію його функціонування. Одним із аргументів для такої позиції вчених, зокрема А. Федоренка, є те, що у запропонованій схемі накопичувальної системи державного пенсійного страхування обов'язок щодо сплати внесків покладають на осіб віком до 35 років, а від-

так усі виплати передбачено здійснювати через 30 років. Враховуючи нестабільність економічної та політичної систем України, на думку науковця, навіть приблизно неможливо передбачити всі ризики на таку перспективу [2, 87–88; 8, 96].

Вирішення фундаментальних проблем пенсійної системи лише шляхом модернізації солідарної системи неможливо. Враховуючи досвід зарубіжних країн, Україні необхідно формувати пенсійну систему на засадах багаторівневості, яка містить дієву складову – накопичувальне пенсійне страхування. У країнах з транзитивною економікою його запроваджували зазвичай адміністративними заходами як загальнообов'язкове.

Однак, на нашу думку, повноцінне запровадження накопичувальної системи державного пенсійного страхування, котре передбачає активне формування Накопичувального фонду у вкрай несприятливих умовах, містить великі ризики зловживання фінансовими ресурсами, розбалансування суспільних фінансів та, як наслідок, погіршення рівня життя пенсіонерів у майбутньому. Хоча система накопичувального пенсійного страхування є вразливою перед негативними тенденціями динаміки макроекономічних показників та не гарантує заможне майбутнє усім без винятку її потенційним учасникам, вона все ж виступає потужною рушійною силою до змін у свідомості пересічних громадян. Це сигнал наступним поколінням про те, що забезпечення гідної старості у майбутньому великою мірою залежить від них самих. Послаблення патерналістських настроїв серед населення має стати стимулом для активної участі у суспільному виробництві. Запровадження накопичувальної складової державного пенсійного страхування значно зменшить навантаження на солідарну пенсійну систему та матиме позитивний вплив

на збалансування державних фінансів [9]. Вважаємо, що сьогодні основну увагу необхідно зосередити на проблемі надійного збереження грошових накопичень громадян шляхом розробки та прийняття відповідних нормативно-правових актів, які регулювали б діяльність Фонду гарантування збереження коштів пенсійних накопичень та інших державних гарантій у цій сфері.

Таким чином, вирішуючи складну дилему запроваджувати чи не запроваджувати загальнообов'язкове пенсійне накопичувальне страхування, на наше переконання, доцільно обирати помірковану стратегію, яка передбачає його поступове запровадження та мінімізацію можливих ризиків як у короткотерміновій, так і в довготерміновій перспективах. Тому дуже важливими є систематизація та планування у проведенні пенсійної реформи.

Вважаємо, що накопичувальну систему доцільно апробувати на одному з видів спеціальних пенсій, які застосовують в Україні. Їхнє різноманіття дає змогу обрати ту програму державного пенсійного страхування, в котрій застосування елементів накопичувальної пенсійної системи дасть змогу не лише вирішувати важливі соціальні й економічні завдання, а й детально з'ясувати проблеми її запровадження у нашій державі. Це допоможе уникнути масштабних ризиків, а на прикладі застосування накопичувальної системи – оперативно скоригувати стратегію й тактику реформування пенсійної системи.

На наш погляд, найоптимальнішим варіантом для апробації накопичувальної системи державного пенсійного страхування є трансформація спеціального режиму формування пенсійних виплат науковим працівникам, яким передбачено пенсії на підставі Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність".

На користь такого підходу свідчить низка специфічних характеристик цього виду

спеціальних пенсій. Насамперед, варто зазначити, що чинний механізм формування пенсій науковим і науково-технічним працівникам передбачає для них переваги у визначенні розміру пенсій порівняно з універсальним порядком нарахування пенсійних виплат. Різницю між науковою пенсією та пенсією, нарахованою на основі Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, покривають за рахунок бюджету або ж за рахунок навчальних закладів. На нашу думку, було б доцільніше, щоб надбавка до звичайної пенсії науковим і науково-технічним працівникам формувалася в межах накопичувальної пенсійної системи. Це дало б змогу розширити дію страхових принципів у пенсійній системі України з усіма позитивними для економіки та суспільства наслідками.

Ще одним сприятливим чинником для реформування наукових пенсій слугує наявний потенціал установаження внесків до накопичувальної системи державного пенсійного страхування для застрахованих осіб. Чинним законодавством передбачено підвищений розмір єдиного соціального внеску для осіб, які працюють на посадах, роботу на яких зараховують до стажу, що дає право на одержання пенсії відповідно до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” порівняно із звичайною величиною страхових внесків. Науковий і науково-технічні працівники сплачують зі своєї заробітної плати 6,1%, водночас, коли для інших працівників передбачена звичайна ставка єдиного соціального внеску – 3,6% [11]. Таким чином, різниця між внеском на державне пенсійне страхування, який сплачують наукові працівники, та звичайним внеском становить 2,5%. Зазначений розмір внеску в разі його спрямування до накопичувальної системи державного пенсійного страхування може стати джерелом виплати додаткових пенсій на-

уковим і науково-технічним працівникам, які ми пропонуємо їм виплачувати замість спеціальних пенсій.

Розмір страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду на рівні 7% передбачений у Законі України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” на етапі його повноцінного функціонування. Дотримуючись принципу солідарності участі працівників і роботодавців у соціальному страхуванні, пропонуємо встановити аналогічний внесок такого ж розміру для роботодавців. Таким чином, у разі перерозподілу вже встановлених внесків для працівників і для роботодавців із солідарної системи до Накопичувального пенсійного фонду пенсійної системи потенційно розмір внесків становитиме 7% (3,5% сплачуватимуть працівники та 3,5% – роботодавці). Хоча це значно більше, ніж передбачено на початковому етапі запровадження накопичувальної системи державного пенсійного страхування, проте проблем з формуванням ресурсів Пенсійного фонду України вдасться уникнути через те, що запровадження накопичувальної системи на початковому етапі стосуватиметься лише наукових і науково-технічних працівників.

Вважаємо, що запровадження запропонованого механізму трансформації спеціальних наукових пенсій у накопичувальну систему державного пенсійного страхування дасть змогу акумулювати внески, достатні для відчутної компенсації втрати можливості одержання пільгової пенсії. Так, буде значно посилено страхові принципи у цій сфері та зведено нанівець маніпулювання з розміром заробітної плати у передпенсійний період. Окрім цього, запровадження такого механізму дасть змогу застрахованим особам мінімізувати ризики втрати пенсійних прав унаслідок дострокового звільнення з роботи, яка дає право на

пільгові пенсії. Запропонований механізм також створить умови для успадкування накопичених сум спадкоємцями застрахованих осіб. Напрацьований позитивний досвід сприятиме подальшому реформуванню інституту спеціальних пенсій шляхом переведення його на страхові засади.

Література

1. Гонтмахер Е. Пенсионные системы: мировой и российский опыт / Е. Гонтмахер // *Общество и экономика*. – 2008. – № 9. – С. 37–80.
2. Коваль О.П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку : монографія / О.П. Коваль. – К. : НІСД, 2012. – 240 с.
3. Закон України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” від 8 липня 2011 р. № 3668-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Геєць. – К., 2009. – 864 с.
5. Закон України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 р. № 1058-VI зі змінами і доповненнями станом на 12.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1058-15>.
6. Чи підтримуєте Ви діяльність Верховної Ради України? (динаміка, 2000-2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razutkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=68.
7. Чи підтримуєте Ви діяльність Президента України? (динаміка, 2000-2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razutkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=67.
8. Федоренко А.В. Економічна складова накопичувальної пенсійної системи / А.В. Федоренко // *Фінанси України*. – 2011. – № 12. – С. 89–98.

9. Коваль О.П. Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України : аналіт. доп. / О.П. Коваль. – К. : НІСД, 2012. – 44 с.

10. Пенсійна реформа в Україні: напрямки реалізації : монографія / Е.М. Лібанова, А.О. Бахмач, О.А. Васильєв [та ін.] ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.

11. Закон України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування” від 8.07.2010 р. № 2464-VI зі змінами і доповненнями станом на 12.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2464-17&p=1299706087754428>.

References

1. Hontmakher, E. (2008) *Pensionnyye systemy: mirovoj y rossijskiy opyt* [Pension systems: world and Russian experience]. *Obshchestvo y ekonomika*, 9, 37–80 [in Russian].
2. Koval', O.P. (2012) *Perspektyvy vprovadzhennia zahal'noobov'iazkovoï nakopychuval'noi pensijnoi systemy v Ukraini: vplyv na ekonomichnu bezpeku* [Prospects of introduction of the accumulative system of pension insurance in Ukraine: influence on economic security]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy “Pro zakhody schodo zakonodavchoho zabezpechennia reformuvannia pensijnoi systemy” [Law of Ukraine “Of measures to the legislative providing of reformation of the pension system” № 3668-VI] (2011, July 8). Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
4. Heiets', V.M. (2009) *Suspil'stvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiia vzaïmodii ta rozvytku* [Society, state, economy: phenomenology of cooperation and development]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy “Pro zahal'noobov'iazkove derzhavne pensijne strakhuvannia” № 1058-VI vid 9 lypnia 2003 r. zi zminamy i dopovnenniamy stanom na 12.03.2011 r. [Law of Ukraine «Of

obligatory state pension insurance"№ 1058-VI] (2003, July 9). Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1058-15> [in Ukrainian].

6. Chy pidtrymuiete Vy diial'nist' Verkhovnoi Rady Ukrainy? (dynamika, 2000-2013) [Do you support activity of Verkhovna Rada of Ukraine? (Dynamic of 2000-2013)]. Available at: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=68 [in Ukrainian].

7. Chy pidtrymuiete Vy diial'nist' Prezydenta Ukrainy? (dynamika, 2000-2013)[Do you support activity of President of Ukraine? (Dynamic of 2000-2013)] Available at: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=67 [in Ukrainian].

8. Fedorenko, A.V. (2011). *Ekonomichna skladova nakopychual'noi pensijnoi systemy* [Economic constituent of the accumulative pension system] *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 12, 89–98 [in Ukrainian].

9. Koval', O.P. (2012) *Ryzyky, zahrozy, priorytety ta naslidky reformuvannia pensijnoi systemy Ukrainy* [Risks, threats, priorities and consequences of reformation of the pension system of Ukraine]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

10. Libanova, E.M., Bakhmach, A.O., Vasyl'iev, O.A. (2010) *Pensijna reforma v Ukraini: napriamy realizatsii* [Pension reform in Ukraine: directions of realization]. Libanova, E.M. (Ed). Kyiv: *In-t demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy* [in Ukrainian].

11. *Zakon Ukrainy "Pro zbir ta oblik iedynoho vnesku na zahal'noobov'iazkove derzhavne sotsial'ne strakhuvannia" № 2464-VI vid 8.07.2010 r. zi zminamy i dopovnenniamy stanom na 12.03.2011 r.* [Law of Ukraine "About collection and account of social payment for state pension insurance" № 2464-VI], (2010, July 8) Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2464-17&p=1299706087754428>.